

М. А. ГЕДРОЙЦ У МИКОЛАЄВІ

*З історії мистецького життя півдня України
першої третини ХХ століття*

Ім'я мецената Миколи Антоновича Гедройца безпосередньо пов'язане з організацією художніх музеїв у Миколаєві, Херсоні, Катеринославі; підготовкою проекту «Діловий двір» в Чугуєві Харківської губернії, а також декількох менш помітних, але не менш важливих справ.

Донедавна це ім'я було відоме тільки музейним працівникам: обнародуванню заслуг Гедройца заважало його дворянське походження.

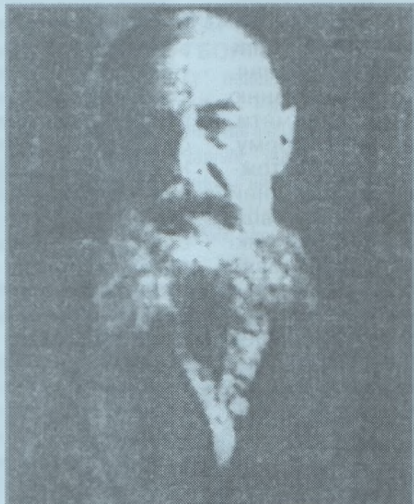
Микола Антонович Гедройц (1848–1933) — нащадок польсько-литовської великокнязівської династії. Рід, до якого він належав, походив від Дому Гедимінаса. Багато його представників увійшли в історію Литви, Польщі, України, Росії та Білорусі.

Де і в кого він вчився, коло його інтересів та занять в молодості поки що лишаються не з'ясованими. І. Ю. Рєпін в 1913 р. в листі до миколаївської жительки Є. В. Штулькерц називає його «немальй скульптор», котрий «с професійною серйозністю знає искусство и умеет ценить его». Художником і скульптором називає Гедройца миколаївська преса 1909–1913 років. Нарешті, в статті «Алая роза — символ молчаній» родич мецената А. Гедройц згадує, що Микола Антонович закінчив Академію художеств. Однак даний факт не підтверджується в ювілейному виданні до 150-річчя Академії. Можливо, Гедройц навчався в Петербурзі або за кордоном, але з якихось причин не закінчив повного курсу. Він був також збирачем творів мистецтва. Цю думку підтверджує, зокрема, Рєпін: «И явился такой обожатель желанного предмета — князь Николай Антонович Гедройц. Он открыл уже несколько музеев, куда отдает свое и Академии художеств. Да, бываюť случаи, что и собственники, насладившись вещью, желают ее пристроить на вечные времена в безопасное и доступное место».

Перша відома згадка про Гедройца в Миколаєві стосується 1899 року: у зв'язку з організацією художньої виставки разом з одеськими митцями. Свідчить миколаївський краєзнавець Ф. Т. Камінський: «В июне 1903 года в Николаев по приглашению жившего здесь художника Николая Антоновича Гедройца приехал Василий Васильевич Верещагин». Відомий художник просив зберегти його приїзд в таємниці, щоб «...избавить его от каких-либо признаков внимания к нему...».

В статті Камінського наведені спогади Гедройца про два дні перебування Верещагіна в Миколаєві, його знайомство з містом.

Тим часом у монографіях, присвячених В. В. Верещагіну, не згадується про його перебування в Миколаєві. Брав під сумнів цей факт і син художника. Якщо зіставити бажання Верещагіна зберегти інкогніто, відсутність інформації в пресі та листуванні, стає зрозумілим і відсутність цього фа-

Микола Антонович Гедройц.

кту в монографічних дослідженнях. Що ж спричинило приїзд художника в червні 1903 року: запрошення Гедройца; бажання зустрітися з ним та познайомитися з містом? Адже на початку року Верещагін повернувся після тривалого перебування в Америці, а вже наприкінці серпня вирушив до Японії.

Питання про перебування відомого баталіста в Миколаєві важливе для уточнення часу появи на арені культурного життя міста М. А. Гедройца. Зустріч з Верещагіним стала вирішальною в його житті. Він гаряче підтримував ідею художника про організацію провінційних музеїв. Загибель баталіста через кілька місяців після їхньої зустрічі ствердила Гедройца в переконанні увічнити ідею, а водночас і пам'ять художника.

Перший відомий документ, пов'язаний з організацією музею, датується 1908 роком. Князь Гедройц надсилає до Міської Думи листа-заяву про створення музею і надання відповідного приміщення для зберігання та експонування творів. Через рік він знову надсилає на ім'я міського голови М. П. Леонтовича листа, в якому детально викладає перспективи музею: контакти з художниками і школами мистецтва; джерела поповнення збірки; розвиток виставкової діяльності.

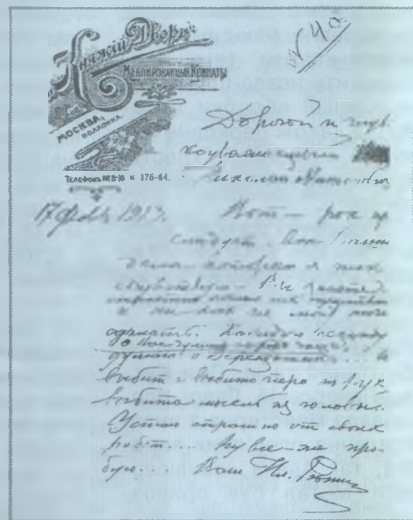
Ініціатива мецената зустріла підтримку. Але Міська Дума мала труднощі з виділенням приміщення. Можливим варіантом було визнано будівлю відділення Російського технічного товариства. Гедройц оглянув двоповерховий будинок в центрі міста (він зберігся) і лишився незадоволеним. Отже, у 1909 році під керівництвом Гедройца було створено комітет з організації музею. До нього увійшли міський голова М. П. Леонтович, віце-адмірал Є. П. Федосьєв, А. К. Монтеллі, М. М. Горбатов, місцеві художники В. О. Мурзанов, Л. В. Інглезі, Ю. М. Маковський,

М. О. Винокуров, О. П. Валевахін, М. П. Євстратов, міський архітектор Є. К. Штукенберг.

З думкою про організацію музею в Миколаєві в пам'ять Верещагіна Гедройц в 1909 році звертається до вдови художника і вже в листопаді того ж року одержує листа: «Милостивый государь кн. Николай Антонович. Поставлена Вами в известность, что в Николаеве организуется музей изящных искусств, которому присвоено имя моего покойного мужа Вас. Вас. Верещагина, я тронута таким теплым отношением к дорогой нам памяти покойного, изъявляю готовность оказать посильную помощь этому благородному учреждению...»

Протягом 1910 року Л. В. Верещагіна за допомогою Російського історичного музею збирає речі з майстерні художника: меблі, килими, палітри, предмети мистецтва: Речі знаходяться в музеї, однак відправка їх з Москви до Миколаєва зволікається, оскільки питання за будівлю під музей ще не вирішено. Нарешті міська управа направляє в Москву телеграму з проханням вислати ящики. Вантаж прибуває в січні-лютому 1911 року і міська дума розміщує речі у своєму приміщенні, де вони знаходилися до кінця 1913 року.

Основним джерелом формування збірки Гедройц вважав музей Академії художеств, тому одним з головних його завдань було досягти заступництва Академії. Ще в травні 1910 року комітет звертається з проханням на ім'я вел. кн. Марії Павлівни — президента Академії — про прийняття музею в ведення Імператорської Академії художеств. Але Академія не поспішала з допомогою: три роки переговорів, поїздок, зустрічей: складання проектів, листів не дали наслідків. Гедройц розуміє, що подальше зволікання може поставити під сумнів організацію музею і звертається за підтри-

Лист І. Ю. Рєпіна до М. А. Гедройца. 1913 р. Друкується вперше.

мкою до І. Ю. Репіна. Репін пише листа морському міністру І. К. Григоровичу, і його лист має вирішальне значення у справі. Вже у серпні 1912 року Гедройц, який перебував на той час в Тучково, пише Репіну: «Из Николаева радостные вести: вызывают меня на 12 августа к приезду морского министра, который решил дать мне больше даже, чем я просил,— дать огромное здание. Радости моей нет предела...»

22 вересня 1912 року Гедройца сповіщають про рішення міністра передати для музею будинок гауптвахти (не зберігся). Через рік міністерство підтвердило свою згоду на передачу будинку в оренду терміном на 12 років.

За рік до відкриття музею Гедройц веде переговори з Російським музеєм імператора Олександра III про передачу картин Верещагіна і отримує 116 картин, етюдів та малюнків баталіста. Серед них великі полотна з індійської серії «Забутий солдат», «В Індії. Сніги Гімалаїв», «Сніги Гімалаїв. У вищому вузлі гори в Сіккімі»; з туркестанського циклу — «Людоджер»; з серії на тему іспано-американської війни 1898 року — «В госпіталі», «Листа перервано», «Лист лишився незакінченим».

Комітет з організації музею звернувся до уряду та міської думи про виділення коштів на ремонт будівлі. Становить інтерес пошук Гедройцем приміщення в Петербурзі для виставок художників. «Вся выручка для этого нового дела полностью пойдет на поддержку организуемых музеев, у которых нет ни капитала, ни субсидий»,— пише він Репіну.

З осені 1912 до весни наступного року Гедройц живе здебільшого в Петербурзі. Він постійно тримає зв'язок з Миколаєвом, веде справи музею, енергійно шукає додаткові джерела фінансування. У березні Гедройц пише Репіну, що здійснив свій план і видає брошури про Верещагіна. Згоду написати статті про відомого баталіста дали художники І. Гінцбург, М. Кравченко, письменник І. Ясинський, журналіст В. Дорошевич. Він сповіщає художника, що за допомогою С. Васильківського клопочеться про приїзд із Харкова архітектора А. Сергеева з лекцією «Український стиль» та згоду відомої мандрівниці Корсіні прочитати лекцію на користь музеїв, що створюються в Катеринославі, Херсоні та Миколаєві.

Активна діяльність Гедройца в Миколаєві сприяла формуванню художнього середовища в місті. Микола Антонович захопив своїм починанням відомого в місті художника, учня І. Ю. Репіна — Володимира Олексійовича Мурзанова, котрий став першим хранителем колекції музею. Активну підтримку меценату надали художники О. П. Валевахін, Л. В. Інглезі, міські чиновники, військові, міщани.

Комітет з організації музею став основою Товариства красних мистецтв ім. В. В. Верещагіна. Статут товариства був прийнятий 14 жовтня 1913 року. До складу засновників увійшли відомі художники І. Ю. Репін, І. Я. Гінцбург, Л. Є. Дмитрієв-Кавказький, граф П. Ю. Сюзор, письменник І. І. Ясинський. М. А. Гедройца обрали довічним почесним головою.

Музей в Миколаєві було задумано як центр художнього життя із школою мистецтв та виставками при ньому.

В січні 1914 року Гедройц відкриває

школу малювання, креслення і ліплення з орієнтацією на практичну діяльність учнів у промисловому виробництві. Директором школи став В. О. Мурзанов; викладачами О. П. Валевахін та Л. В. Інглезі. На цей час Гедройц майже безвиїзно живе в Миколаєві. Завершено ремонт будівлі, надходять ящики з картинами, скульптурою, порцеляною з Академії художеств, Російського музею імператора Олександра III, Імператорського порцелянового заводу. Він особисто займається розташуванням творів, побудовою експозиції. Микола Антонович звертається до Великої Князя Кирила Володимировича — почесного покровителя Товариства, учасника подій російсько-японської війни — з проханням прилучити відкриття музею до пуску дредноута «Катерина Велика».

Урочисте відкриття музею відбулося 24 травня 1914 року. На урочистостях був присутній син художника, представники Морського Міністерства, громадяни міста, члени Ради і Товариства красних мистецтв.

Члени товариства вручили Гедройцу почесний адрес, де висловили свою щирю подяку за вирішальну роль у створенні музею: «...ваша художественная деятельность представляет патриотический и культурный интерес, и ваша личность выражает величину большого общественного значения».

Майже водночас з організацією музею в Миколаєві Гедройц бере участь у створен-

они по сей день не беруть назначенной им суммы в 122000 рублей. Может быть, теперь они что-нибудь надумают начать».

Події першої світової війни не знизили творчої активності Гедройца. Він послідовний у своїх починаннях та зобов'язаннях і навіть поширює сферу діяльності — надає допомогу інвалідам: «Открыл завод-кооператив для увечных воинов на 500 чел., который является их собственностью; к концу года они будут иметь запасной капитал 230000 руб...»

Теперь кипит работа по устройству другого завода, ... это дело должно дать не менее 100000 руб. дохода. Вероятно, на днях решу и приступлю к устройству швальни, дело тоже выгодное и по силам нашим увечным защитникам. От доходности этих дел решил купить для инвалидов, совершенно неработоспособных, имение в Псковской губернии, где устрою кроме инвалидного дома еще и сельскохозяйственную школу для осиротевших детей наших павших героев» (з листів до І. Репіна).

Після революційних подій 1917 року Гедройц не покинув батьківщини. Відомо, що з 1918 року він живе у Харкові, працює інструктором музейної секції Харківського губернського Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини, з 1921 року — експертом Харківського художньо-історичного музею, а з 1926 — реставратором художнього фонду соціального музею ім. Артема.

Перший будинок художнього музею ім. В. В. Верещагіна.

ні музею в Херсоні. Але в даному випадку його участь була обмежена переговорами з Академією художеств і доставкою картин та скульптур. Гедройц також клопочеться і добивається для Катеринославського музею передачі робіт із Академії художеств, виставки передвижників, Товариства південно-російських художників і об'єднання ім. А. І. Куїнджі. Микола Антонович бере участь і в діяльності художньої секції при Єлисаветградському товаристві розповсюдження грамотності і ремесел (1913—1914); прагне надати допомогу в заснуванні музею і майстерні художніх ремесел Севастопольському художньому гурткові «Среда» (1912—1914), входить до складу засновників ялтинського художнього гуртка (1914—1916), метою якого була охорона пам'яток старовини і створення музею. У ці ж роки, захоплений ідеєю Репіна про створення «Ділового двора» в Чугуєві, він листується з художником і інформує його про хід справ: «...категорически поставил вопрос о необходимом заканчивании начатого дела в городе Чугуеве; изругал Ваших земляков, что

Микола Антонович продовжує підтримувати зв'язки з Миколаєвом. У листі до краєзнавця Ф. Т. Камінського він розмірковує про можливість видання путівника і музейного збірника, говорить про необхідність контактів з іншими музеями, просить вислати доручення на право одержати для музею ім. В. В. Верещагіна художній матеріал, радить звернутися до директора Харківського художнього музею з проханням передати деякі твори на честь 15-ліття Миколаївського музею.

Смерть Гедройца в голодному 1933 році залишилась непоміченою. Ім'я його майже загубилось у вітчизняній історії. Але справа Миколи Антоновича живе. Підтвердженням тому, передовсім, є Миколаївський художній музей імені В. В. Верещагіна, якому цього року виповнюється 86.

Наталія САПАК,
мистецтвознавець, старший,
викладач Південнослов'янського
інституту Миколаївської філії
Слов'янського університету